

דיני תשעה באב - והדינים הנוגעים לשנה זו שחל ביום חמישי (תשפ"ו)

ערב ת"ב

א. אין אומרים תחנון בערב תשעה באב במנחה משום שת"ב נקרא מועד (שו"ע סי' תקנ"ב ס"ג), ואולם מותר לאכל להיות ש"ץ בת"ב ולא נחשב מועד לענין זה (דברי סופרים פנ"ז אות ס"ד), ויש מהחסידיים שנוהגים שאכל אינו עובר לפני התיבה בת"ב.

ב. אין לטייל ערב תשעה באב אחר חצות (סוסי"י תקנ"ג), ויש שאוסרים לטייל ערב ת"ב כל היום (שע"ת שם בשם ברכ"י).

ג. כיון שאסור לאכול בסעודה מפסקת שני תבשילין, לכן נוהגין לאכול סעודה רגילה קודם מנחה קטנה ואח"כ מתפללין מנחה ואוכלים סעודה מפסקת (רמ"א סי' תקנ"ב ס"ט), ומרבין בסעודה זו כדי שלא יזיק להם התענית הואיל ופוסקים מבעוד יום כמו ביום הכיפורים (רמ"א שם והגר"א שם הביא ע"ז את דברי הרא"ש דמטעם זה ציוותה תורה לאכול בערב יוה"כ כדי שיוכלו לסבול התענית), ומ"מ יאכל סעודה זו באופן שיהא תאב לאכול סעודה המפסקת שזוהי עיקר הסעודה שקודם הצום בפת ותבשיל אחד (מ"ב שם סקכ"ב).

ד. מנהג ישראל לאכול סעודה מפסקת סמוך לערב בפת ותבשיל אחד (עי' מקור חיים רס"י תקנ"ב סעודה מפסקת אי בעי לא אכיל לה כלל ומ"מ מנהגן של ישראל תורה, ובבאה"ט סוסי"י תקנ"ב הביא שבשו"ת הלכות קטנות כתב דמצוה לאכול סעודה מפסקת, ובילקוט מעם לועז דברים עמ' ש"ב כתב ודעו שסעודה זו שמקבלים בה תענית ת"ב הרי זו סעודה של מצוה כסעודה שאוכלים ערב יוה"כ), וציוו חכמים למעט בסעודה זו מפני אבילות וצער החורבן.

ה. אסרו חכמים לאכול בסעודה מפסקת בשר ולשתות יין, וכן אסרו לאכול שני תבשילין [שני סוגי תבשילים] רק יאכל פת ותבשיל אחד, וחוף מזה לא יאכל שום דבר מבושל או צלוי (עי' שו"ע סי' תקנ"ב ס"א ורמ"א ס"ג), ואולם יכול לאכול לחם ומיני פירות כפי רצונו (שו"ע שם ס"ד), ונהגו לאכול ביצים קשות כמנהג האבלים בסעודת הבראה (רמ"א שם ס"ד), ולטבול את הפת ואת הביצה באפר (עי' רמ"א ס"ו), ואומרים זהו סעודת ת"ב (מ"ב שם סקט"ז).

ו. נוהגים לשבת על הקרקע או על כסא נמוך בסעודה זו ואי"צ לחלוץ מנעליו (שו"ע שם ס"ז), ויזהרו שלא ישבו שלשה אנשים יחד שלא יתחייבו בזימון (שו"ע שם ס"ח), ובדיעבד גם אם אכלו שלושה ביחד לא יזמנו דלא נחשב קביעות (מ"ב סק"ט), ויש שנהגו לישב ע"ג קרקע רק באכילת הביצה אבל בשאר הסעודה וברכת המזון יושבים אצל השלחן כרגיל (ח"א כלל קלי"ד ס"א).

ז. חולה או יולדת האוכלים בת"ב חייבים בסעודה מפסקת לכל דיניה וישיבה ע"ג קרקע, דסעודה מפסקת אינה כדי שיוכל לצום אלא היא סעודת אבילות כמו סעודת הבראה באבל (הוראת הגרא"ל שטיינמן זצ"ל ושו"ת שבט הלוי ח"י רס"י פ"ג), וכן יש לחנך את הקטנים שהגיעו לגיל היודעים להתאבל על ירושלים (בערך בגיל 9) שיאכלו סעודה זו אף שאינם מתענים (עי' רמ"א תקנ"ב ס"ז).

ח. יש להזהר ולהפסיק לאכול קודם שקיעת החמה (שו"ע סי' תקנ"ג סעי' י' ומ"ב סקכ"ד ואין צריך להוסיף מבעו"י כ"כ המ"א סק"ג), אבל הקפידא היא רק על גמר הסעודה אבל ברכת המזון יכול לברך אחר השקיעה (פשוט).

אכילה ושתייה

ט. הכל חייבים בתענית אפילו מעוברות ומניקות (שו"ע סי' תקנ"ד ס"ה), ואמנם מעוברת שחלושה וחשה בגופה אינה צריכה לצום (ערוה"ש שם ס"ז), ובפרט בחודשי העיבור הראשונים (עי' שעה"צ סי' תקנ"ב סק"ב ותורת היולדת פמ"ח ס"ד משום שיש לחוש לסכנת העובר בפרט במקומות החמים, ובכל אופן יש לעשות שאלת רב).

י. חולה אף שאין בו סכנה דהיינו שהוא חלוש וחש בגופו אין צריך לצום שבמקום חולי לא גזרו רבנן (שו"ע שם ס"ו).

יא. מינקת שהתינוק ניזון רק ממנה ובפרט אם ניסו בעבר לתת לתינוק מטרנה [תחליפי חלב] ולא אכל מותר לה לאכול ולשתות, אבל אם ניסו לתת לו מטרנה בעבר ואכל יש לתת לו מטרנה ותחליפי חלב וצריכה לצום (הוראת הגר"י קרליץ זצ"ל).

יב. מי שעתה אינו חולה אבל צריך לשתות או לאכול כדי שלא יחלה כגון מי שלוקח תרופות לדילול הדם וצריך לשתות כדי שלא יקרוש הדם ישתה או יאכל פחות מכשיעור (עי' שו"ת שבט הלוי ח"ד סי' נ"ו וסי' ויקהל משה ח"ב עמ' שע"ה).

יג. יולדת תוך ל' ללידתה בדורותינו החלושים אינה צריכה להתענות כלל (ערוה"ש ס"ח דבימינו חלילה ליולדת להתענות תוך ל' יום).

רחיצה

יד. רחיצה אסורה בת"ב ואפי' להושיט אצבעו במים אסור (שו"ע תקנ"ד ס"ז), ומ"מ אם נתלכלכו ידיו מותר לרחוץ ולהעביר הלכלוך (שו"ע שם ס"ט), ואם אינם מתנקות במים לבד מותר לרחוץ אף בסבון (עי' מ"ב סקכ"ח שהזכיר בורית ובה"ל שם).

טו. נוטל ידיו בבוקר ג"פ עד סוף קשרי אצבעותיו (שו"ע שם ס"י), והנוהגים ליטול ד"פ להעביר את המים הטמאים יטלו גם בת"ב (הוראת מרן החזו"א זצ"ל), ולאחר שנגב ידיו מעבירן על עינו ואם יש לכלוך בעינו רוחץ ומעבירו ואינו חושש (שו"ע שם ס"יא).

טז. מותר לרחוץ תינוקות שנתלכלכו אבל לא לעשות להם אמבטיה שאסור להושיט אצבעו במים (שו"ת מחזה אליהו ספ"ז).

יז. אסור לרחוץ השערות אפילו במעט מים (ערוה"ש תקנ"ד ס"ז), אבל מי ששערותיו ארוכות כגון פאותיו וזקנו יכול להרטיבם אם לא יגעו המים במקום חיבור השערות לגוף (שו"ת שבט הקהתי ח"א סי' קע"ו).

יח. מי שעשה צרכיו מותר ליטול ידיו עד קשרי אצבעותיו (שו"ע תרי"ג ס"ג), ומי שנוהג ליטול ג' פעמים מותר גם בת"ב (מ"א שם סק"ה וכן התיר מרן החזו"א זצ"ל להגר"ח סק"ז), וראוי לגעת במקום מכוסה בגוף או בנעליו קודם שיטול ידיו (מ"ב שם סק"ד).

יט. אשה המבשלת וצריכה לרחוץ את המאכלים, או להדיח כלים אף דממילא רוחצת גם את ידיה מותר (מ"ב ס"י תקנ"ד סק"ט), ואם אפשר תרחץ בצונן או שתשתמש בכפפות (ע"י פמ"ג א"א שם סק"א ובכה"ח שם סק"ו).

כ. חולה או קטן האוכלים פת **נוטלים ידיהם לסעודה כרגיל עד הפרק**, וכן יטלו מים אחרונים כדרכם (שש"כ פלי"ט סעי' ל"א הערה כ"א בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל), וכן **כהן העולה לדוכן נוטל ידיו כדרכו עד הפרק** (ע"פ מ"ב תרי"ג סק"ז).

כא. כלה כל שלושים יום אחרי נישואיה מותרת לרחוץ פניה, וכן לסוך [להתאפר] כדי שלא תתגנה על בעלה (מ"ב 444 שם סקכ"ט).

סיכה

כב. אסור לסוך בשמן או סבון אפילו מקצת גופו ובכלל זה נאסרה כל צורה של איפור בנשים (ע"י שו"ע תרי"ד ס"א), אבל לצורך רפואה כגון משחה או קרם על פצע, או להעביר הזוהמה מותר (ע"פ ביאור"ל שם).

כג. אסור להשתמש ב**דאודורנט** כדי למנוע זיעה שנחשב כסיכה (הגר"ח קרליץ זצ"ל).

נעילת הסנדל

כד. אסור לנעול נעליים העשויים **מעור**, ואפי' רק מחופים בעור אסור, ואולם נעליים של **גומי** או **בד** אפילו שמגנות על רגליו ועשויות בצורת מנעל ממש מותר (ע"י שו"ע תקנ"ד ס"ז), ויש שלא נועלים אף נעלי גומי אלא הולכים בגרביים בלבד (שעה"ת שם סק"ט הוראת מרן החזו"א, ומעשה שהיה ביה"כ שהחליפו בהוראתו את הבעל קורא הקבוע באדם אחר כיון שלבש נעלי גומי שלא כמנהג המקום).

כה. מחנכים את הקטנים שלא לנעול נעלי עור (ע"י ב"ח יור"ד סוס"י שפ"ד), ואפילו קטנים שלא הגיעו לחינוך (הגר"ח סק"ז).

כו. הנוגע בנעלי גומי חייב ליטול ידיו כנוגע במנעל של עור (כפ' החיים תקנ"ד סק"ג, בן איש חי שנה א' פרשת דברים).

כז. הקונה נעליים מיוחדות לת"ב יכול לחדשם בת"ב, ומ"מ ראוי שיחדשם קודם (הגר"ח קרליץ זצ"ל).

לימוד תורה

כח. אסור ללמוד **תורה** בת"ב משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב, ומותר ללמוד רק בדברים הרעים (שו"ע תקנ"ד ס"א וס"ג), וכן מותר ללמוד אגדות החורבן בפי' הניזקין בגיטין דף נ"ה והלאה (מ"ב שם סק"ג), וכן מותר ללמוד **דיני אבילות** ודיני בין המצרים (שלמי מועד פצ"א), וכן מותר ללמוד מוסר כדי להתעורר בתשובה ותיקון המידות (שערי נחמה).

כט. אפילו בדברים המותרים מותר ללמוד רק **פשוטן של דברים** אבל לישא וליתן בהלכה דרך פלפול ועיון אסור (מ"ב שם סק"ג), וי"א שמותר ללמוד דברים המותרים אף בעיון **ובלבד שלא יסיח דעתו מן האבילות** (מרן החזו"א זצ"ל שאמר שלימוד שאינו בעיון אינו לימוד שמעתי ממורי הגרא"ל שטיינמן זצ"ל), וכן מותר לומר שיעור בהלכות אבילות וללמוד בחברותא (מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל), ואמנם מי שנתחדש לו חידוש אסור **לכותבו** בת"ב (שעה"ת שם), ומ"מ אם יודע בעצמו שודאי ישכח עד הלילה יכול לציין מה שחידש ראשי דברים כדי לעורר הזכרון ולהעתיקו אח"כ (שד"ח מערכת בין המצרים ס"י ב' אות י').

ל. אסור אפילו **להרהר** בדברי תורה (שו"ע ס"ג), ואם עלה לו איזה הרהור בד"ת אינו מחויב להסירו מליבו (חכמת שלמה שם).

לא. נהגו שלא ללמוד כבר מערב ת"ב מחצות היום ואילך אלא רק בדברים המותרים (רמ"א תקנ"ג ס"ב), ומ"מ מותר ללמוד דברים המותרים גם בעיון ובפלפול שלא כמו בת"ב עצמו (הליכות שלמה, וסיפר הגר"ח קניבסקי זצ"ל שבלומדו בפ"ת היה הגר"א דושניצר זצ"ל אומר שמרן החפץ חיים זצ"ל היה תולה בישיבתו פתק שמי שקשה לו ללמוד דברים המותרים בערב ת"ב יכול להקל ללמוד דברים האסורים עד הלילה, וכן הורה הגרא"ל שטיינמן זצ"ל שלא להפסיק את הסדר בערב ת"ב).

לב. יש הסוברים שאם אינו לומד בת"ב בדברים הרעים עובר על איסור חמור של ביטול תורה (דגול מרבבה רס"י תקנ"ד ומנוחה וקדושה שער התפילה ח"א כ"ט), ויש הסוברים שכיון שאין אדם לומד אלא במקום שלבו חפץ אינו עובר על **איסור** ביטול תורה, ורק שיש בידו **רשות** ללמוד דברים הרעים (כה"ח שם סק"י בשם שבת יהודה אור לציון פכ"ט סק"א וכן משמע בריטב"א מו"ק ט"ו ע"א ד"ה אבל).

לג. יש שקוראים ספרים **עצובים** בת"ב כמו ספרים על השואה וכדומה שמעוררים בכי ויש בהם מוסר ודברים המשברים את הלב, ואף יש מגדולי ישראל שהיו קוראים בספרים אלו בת"ב, אבל לקרות סתם סיפורי מעשיות אסור (שלמי מועד שם).

לד. אסור לומר **תהילים** בת"ב שהרי הוא כקורא בתורה, ומקילים לומר **תהילים** אחר חצות דרך בקשה (ע"י מ"ב ס"י תקנ"ד סק"ז), ולצורך חולה מותר להגיד תהילים גם לפני חצות (קובץ מבית לוי), ונשים מותרות באמירת תהילים כל ת"ב שהרי פטורות מת"ת ואומרות אותו דרך תפילה ובקשה (הגר"ח קניבסקי זצ"ל בניחוס אבליים אצל הגרא"ל שטיינמן זצ"ל על פטירת הרבנית ע"ה).

לה. אין לומר **פרק שירה** בתשעה באב, שמלבד האיסור של דברי תורה, אין מתאים לומר שירה ביום זה (ע"פ בית יוסף ס"י תקנ"ט), ומי שקיבל עליו ארבעים יום רצופים ישלים בלילה אחרי הצום (הגר"ח קניבסקי זצ"ל).

מנהגי האבילות בתשעה באב

לו. ליל ת"ב ויומו **עד חצות היום** יושבים על הארץ או על כסא נמוך הפחות מגובה ג' טפחים, **ולא יושב ע"ג מיטה**, אלא רק ישכב או ישן (ע"פ שו"ע תקנ"ט ס"ג ומ"ב סק"י), ואי"צ למדוד בדיוק אלא העיקר שיצטער בישיבתו הנמוכה (הגר"ח קניבסקי זצ"ל), וכן מותר לישב על מדרגות שעולים לארון הקודש אפי' הן גבוהות מקרקע ביהמ"ד דדינים כארץ.

לז. נוהגים לומר **קינוח** ע"ג קרקע בנהי ובכי עד חצות היום, **התחיל** לומר קינוח קודם חצות והגיע חצות צריך להמשיך ולישב ע"ג קרקע דאמירת **קינוח** צריכה להיאמר ע"ג קרקע (מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל).

לח. הנוסע ברכב או באוטובוס יכול לשבת כרגיל, מכיון שאין דעתו לנוחיות או לתענוג (תורת היולדת בשם הגריש"א זצ"ל).

לט. י"א שאין חיוב לקום בת"ב לת"ח או לזקן שעובר לפניו, כדין אבל שאינו קם (גליון מהרש"א יור"ד סי' שע"ו בשם שו"ת שב"י ח"א סי' כ"ח), ויש אומרים שכיון שכולם באותו מצב בת"ב אינו דומה לאבל וחייבים לקום לת"ח או לזקן, ואמנם **אבל** בת"ב אבילותו שונה ואי"צ לקום (מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל).

מ. עישון - אסור לעשן בת"ב, ומי שדחוק לו ומורגל בזה ביותר יש להקל **אחר חצות** בצנעא בתוך ביתו (מ"ב תקנ"ה סק"ח).

מא. בשמים - אין להריח בשמים וטבב בתשעה באב (ע"פ שו"ע תקנ"ט ס"ז ושעה"צ סי' תקנ"ו סק"א).

איסור שאילת שלום

מב. אסור לשאול בשלום חבירו בת"ב (שו"ע סי' תק"נ ס"ב), ואפילו לומר **בוקר טוב** (מ"ב סקמ"א), ומי שאינו יודע הלכה זו ונותן שלום מותר לענות לו בשפה רפה ובכבוד ראש (שו"ע שם), ומוטב שיאמר לו שאסור היום בשאלת שלום (מ"ב סקמ"ב), **ולעובד גוי מותר להגיד שלום ובוקר טוב שאינו אבל ואין בזה כלום**.

מג. מותר לאחל "מזל טוב" לבעל שמחה כגון בשעת הברית שאין זה בגדר שאלת שלום אלא ברכה (מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל בניחום אבלים על פטירת אבי רבי יוסף אפרים ז"ל והתבטא שאבל גם מצווה בעשיית חסד), וי"א שמותר אף בלחיצת יד (הגרי"ש אלישיב זצ"ל).

מד. ראוי להמנע מאמירת "להתראות" בת"ב אבל יכול לומר "להתראות בבית המקדש" (הליכות שלמה פט"ו הערה 30).

מה. נוהגים שלא לעשות מלאכה ואפי' מלאכה קלה ושלא להתעסק במסחר מליל ת"ב עד חצות היום (שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ב ומ"ב סקמ"ג), ומלאכה גמורה אסורה אפילו לאחר חצות ואינו רואה סימן ברכה מהמלאכה ומהמעות שהרוויח (שו"ע שם), ומ"מ העושות קייטנה לילדים קטנים ומעסיקות אותם ועוזרות לאמהות לצום בת"ב אינם בכלל זה (מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל).

מו. המנהג שלא לעשות מלאכה הוא דוקא במלאכה שיש בה שיהיו קצת כמו סידור הבית ורחיצת כלים או תיקוני בית ותיקוני בגד בתפירת כפתור וכדומה, אבל דבר קל שאין בו שיהיו כמו הדלקת נרות או קשירה מותר (רמ"א שם).

מז. אסור לפתוח חנות בת"ב אפי' ע"י עכו"ם עד חצות היום (ע"פ שו"ע שם), ואולם חנות מכולת לממכר לחם וחלב מותר לפתוח לצורך קטנים וסעודת מוצאי היום (הגרי"ש אלישיב זצ"ל).

מח. סידור המיטות והמצעים יעשו אחרי חצות (ערוה"ש שם סעי' כ"א).

סדר תפילות היום

מט. בליל ת"ב קודם ערבית מסירים את הפרוכת מלפני הארון (רמ"א תקנ"ט ס"ב), ואם קשה להסירה אפשר להסיט אותה הצידה (שערי נחמה), ומתפללים תפילת ערבית כרגיל, ואחרי שמו"ע אומר השי"ח קדיש שלם עם התקבל, ואח"כ קוראים מגילת איכה ואומרים קינות, ואח"כ אומרים ואתה קדוש, קדיש שלם בלא תתקבל (ע"פ רמ"א תקנ"ט ס"ד), עלינו, קדיש יתום וברכו.

נ. ממצעים האורות בליל ת"ב שנאמר "הושיבני במחשכים כמתי עולם" (שו"ע תקנ"ט ס"ג ומ"ב סק"ד), ויש מנהגים שונים בזה, יש מקומות שנהגו לכבות האורות כבר מתפילת ערבית, ובמקומות אחרים נהגו לכבותם אחר התפילה לפני קריאת איכה ואמירת הקינות, ויש נוהגים לכבות האורות גם בבית (וכן נהגו בבית הגרש"ז אויערבך זצ"ל).

נא. המנהג ברוב המקומות שקוראים מגילת איכה מחומש ולא מברכים על קריאתה (רמ"א סו"ס ת"צ), ואמנם מנהג בני הישיבות לקרוא ממגילה כשרה ואז מברכים על קריאתה (מ"ב שם בשם הגר"א), ובעל קורא שקרא איכה במנין אחד יכול לחזור ולקרוא עוד פעם בברכה (ע"י בחי' מרן ר"י הלוי הל' ברכות שאין ברכתה ברכת המצות דנימא שאין על זה ערבות כיון שהוא מנהג בעלמא אלא שקריאת כתבי הקודש טעונים ברכה וזה בכל קריאה וקריאה), אבל אין מברכים שהחיינו כמו שמברכים על שאר המגילות דאינו זמן של שמחה, ואם בעל הקורא בירך שהחיינו לכאורה הרי זה הפסק וצריך לחזור ולברך.

נב. מתפלל יחידי צריך ג"כ לומר קינות ולקרא איכה בלא ברכה ואף כשקורא מתוך קלף אינו מברך (חיי אדם סי' ת"צ ס"ט).

נג. תפילת שחרית - מתפללים שחרית כרגיל, אבל בלא טלית ותפילין ואפילו השי"ח אינו מתעטף בטלית אבל לובשים טלית קטן תחת הבגדים בלא ברכה (שו"ע תקנ"ה ס"א), ונוהגים שאין אוחזין הציציות כשאומרים ברוך שאמר וקריאת שמע ואין מנשקים אותם (מבית לוי והמהר"י דושינסקי זצ"ל נהג לאחוז הציצית בברוך שאמר וק"ש).

נד. הכהנים אינם עולים לדוכן בשחרית, ואף השי"ח אינו אומר או"א ברכנו, וכן אין אומרים אבינו מלכנו ותחנון, אלא מיד אחרי חזרת השי"ח אומרים חצי קדיש ומוציאין ס"ת, וקוראים לשלשה קרואים בפרשת "כי תוליד", אחרי קריאת שלושת הקרואים אומרים חצי קדיש וקוראים ההפטרה בניגון איכה, אחרי ההפטרה מחזירין הס"ת ויושבין על הארץ ואומרים קינות, אחרי הקינות אומרים אשרי ובא לציון אבל לא למנצח, ומדלגין הפסוק "ואני זאת בריתי" ואומרים קדיש שלם בלא תתקבל, ואח"כ עלינו לשבח וקדיש יתום וברכו ולא יותר (לוח א"י).

נה. טוב שיחיד יקרא את מגילת איכה גם ביום (מ"ב סי' תקנ"ט סק"ב בשם השל"ה), ומנהג הישיבות לחזור ולקרא את מגילת איכה ביום בציבור בלא ברכה ואף אם לא בירכו בלילה אין לברך ביום, שעיקר מנהג הקריאה הוא בלילה ולא ביום (מו"ר הגרא"ל שטיינמן זצ"ל, והיינו שהקריאה בלילה היא בתורת כתבי הקודש שחייבת בברכה וביום אינה קריאה אלא חלק מאמירת הקינות).

נו. אין עושים 'מי שברך' לעולים לתורה בשחרית אף אם הוא בעל יולדת או בעל ברית, ואין אומרים לגבאי 'יישר כח', ואולם במנחה עושים 'מי שברך' ואומרים יישר כח (כה"ח סקמ"ה, הגר"ש דבילצקי זצ"ל בס' ת"ב שחל בשבת ע"י סק"ג), ומי שנעשה בר מצוה בו ביום יעלה לתורה במנחה ולא בשחרית, ומי שצריך לברך הגומל יברך במנחה (כה"ח שם סקל"ח).

נז. תפילת מנחה - מתעטפין בטלית ומניחים תפילין בברכה לפני תפילת מנחה (שו"ע שם ס"א), ובכל אופן אין להתעטף בטלית ולהניח תפילין אלא לאחר חצות (חיי אדם קל"ה י"ח), ומתכוונים בברכת הטלית גדול לפטור אף את הטלית קטן (לוח א"י), והבחורים שאינם לובשים טלית גדול יברכו על הטלית קטן אם פשטוהו בלילה, או שיבקשו ממי שלובש טלית גדול שיוציאם בברכה (מ"ב סי' ח' סקמ"ב), ומשלימים הקטעים שדלגו בשחרית, שיר של יום ואין כאלוקינו.

נח. הש"ץ אומר 'עננו' בחזרת הש"ץ בשחרית ובמנחה כברכה בפני עצמה בין גואל ישראל לרפאנו, אולם הקהל והיחיד אומרים עננו רק בתפילת מנחה בתפילת שומע תפילה בלא חתימה, ומנהג בני ספרד שהקהל אומר עננו גם בשחרית כבשאר צומות, ובת"ב שמתחילים לצום כבר מהערב אומרים אותו גם בתפילת ערבית של ליל הצום.

נט. בת"ב אומרים הקהל והש"ץ בשמו"ע של תפילת מנחה **תפילת נחם**, ואומרים כן בברכת וילירושלים עירך, ואם אמר תפילת נחם ולא אמר כלל ברכת וילירושלים עירך יצא, שכך הוא הנוסח ברמב"ם נחם בלא וירושלים עירך, ואף מי שאסור לו לצום אומר נחם שתפילת נחם אינה תלויה בצום אלא היא תפילה על אבילות החורבן (שערי נחמה).

ס. חולה או קטן האוכלים לחם בת"ב **אומרים נחם** בברכת המזון בברכת 'בונה ירושלים' במקום שאומרים רצה ויעלה ויבוא (רמ"א שם), ואף שאין אומרים נחם רק בתפילת מנחה מ"מ בברכת המזון יש לאומרה בכל פעם (מ"ב שם סק"ה), וי"א שאין אומרים נחם בברכת המזון שלא נתקנה אלא בתפילה (הגר"א מובא במ"ב שם), ובכל אופן אם לא אמר נחם בברכת המזון אין מחזירין אותו (מ"ב שם), ויכול לאומרו בתוך שאר "הרחמן" "הרחמן הוא ינחם" וכו' (שערי נחמה).

סא. אין לנחם אבלים בת"ב עד חצות דאין לדבר דברי נחומים בת"ב (שו"ת אג"מ ח"ה ס"כ סק"ב).

מילה בתשעה באב

סב. כשיש ברית מילה בת"ב מלין אחרי שגומרים את הקינות אפילו קודם חצות (רמ"א סי' תקנ"ט ומ"ב שם סק"ח), ויש שממתינים ומלין אחר חצות (דעה ב' בשו"ע שם שמצוה זו עושים אותה ישראל בשמחה).

סג. תינוק שמילתו נדחתה מסיבה רפואית אפשר למולו בת"ב ואין לדחות מילתו בשום אופן למחרת (שו"ת חשב האפוד ח"א ס"ג).

סד. בעלי הברית דהיינו אבי הבן ואמו והמוהל והסנדק, לובשים בגדי שבת לכבוד המילה (רמ"א שם ס"ח), אבל שאר הקרובים, וכן האשה המוליכה את התינוק (קוואטר) אסורים להחליף את הבגדים (הגר"ש דבילצקי זצ"ל).

סה. מותר לאבי הבן להתעטף בטלית ולהניח תפילין כשמלין קודם חצות, וכן מותר למוהל והסנדק להתעטף בטלית, וכן לשאר הכיבודים כמו עמידה לברכות, ברכות, קוואטר, וכיסא של אליהו (שע"ת סק"ב, אוצר הבית ח"א עמ' ק"צ שכן נוהגים).

סו. מברכים ברכות המילה ואומרים גם שהחיינו (מועד לכל חי סי' כ"ד), ונותנים לטעום מהיין **לילדת** (שו"ע שם ס"ז, וצ"ע דאף שהילדת אינה צריכה לצום אך מה עם איסור שתית יין בת"ב, ומכאן ראינו לדברי מרן הגר"י דאיסור יין הוא רק בסעודה מפסקת אבל בת"ב אינו אלא מנהג), ואם אינה שם **יתנו לקטן** (כמו גבי הבדלה להגר"י דאיסור יין בת"ב הוא רק מנהג, ולהסוברים דבת"ב יש איסור גמור יתנו לו חמר מדינה).

סז. נוהגים לקרוא לרך הנימול בשם **מנחם** או **נחמיה** (כף החיים סק"ח בשם תשב"ץ), ומותר לאחל לבעל הברית ברכת **מזל טוב**.

סה. מיד לאחר הברית יפשטו בעלי הברית את בגדי השבת (מ"ב סק"א).

סט. סעודת הברית מקיימים במוצאי התענית בבשר ויין לכל המזומנים ללא הגבלה (מ"ב תקנ"ח סק"ב).

תשעה באב שחל ביום חמישי

ע. אין לשטוף את הבית בת"ב אחה"צ לכבוד שבת (הוראת הגר"ש ואזנר זצ"ל ע"י מבית לוי).

עא. מותר לבשל בת"ב **מחצות היום** לכבוד שבת אם הזמן דחוק לו (ע"י מ"ב סק"ס דמותר לשחוט מחצות היום לכבוד שבת והורה הגר"ש ואזנר זצ"ל דה"ה ביטול מותר לצורך שבת ע"י מבית לוי).

עב. נוהגים לעשות **קידוש לבנה** במוצאי הצום ליל שישי ולא לדחות למוצאי שבת (ע"י מ"ב סי' תכ"ו סק"י שיש הממתינים לקדש עד מוצאי שבת, אך ע"י באר היטב סי' תקנ"א סק"ה בשם האריז"ל שבמוצאי ת"ב נולד בן דוד ומבשרים ללבנה ולישראל שעתידיים להתחדש וכך המנהג).

מוצאי הצום

עג. אחרי צה"כ יש ליטול את הידים ג"פ עד הפרק שהרי בשחרית נטלו את הידים רק עד סוף קשרי האצבעות (לוח א"י), ויש מהחסידיים ואנשי מעשה שנוהגים לטבול במוצאי ת"ב קודם קידוש לבנה שלא להחסיר יום אחד בלא טבילה (ע"י באשל אברהם סי' תקנ"ח ס"א שמביא שבליל עשירי נסע עם בעמ"ח ספה"ק קדושת לוי לטבול קודם קידוש לבנה).

מוצאי ת"ב - עשירי באב שחל בערב שבת

עד. אע"פ שבכל שנה נוהגים שלא לכבס לרחוץ ולהסתפר עד חצות עשירי באב, מ"מ **השנה שחל ת"ב ביום ה' שאז יום העשירי הוא ערב שבת מותר לכבס לרחוץ ולהסתפר בעשירי באב לכבוד השבת** (מ"ב סי' תקנ"ח סק"ג), אלא שנחלקו הפוסקים י"א שמותר בכל אלו **מיד** במוצאי הצום (סידור יעב"ץ שש"כ פמ"ב סק"ט), וי"א **שיש לחלק דלכבס לכבוד שבת מותר מיד** במוצאי הצום (הגר"ק והגר"ש זצ"ל משום תקנת עזרא לכבס ביום חמישי וממילא מותר גם לכבס גם מה שאין צריך לשבת שבכה"ג לא גזרו על הכיבוס), אבל **לרחוץ ולהסתפר מותר רק בערב שבת ביום** מפני כבוד השבת (ע"י קיצור שו"ע סוס"י קכ"ד).

עה. י"א דבערב שבת **ביום** מותר כבר לרחוץ גם רחיצה שאינה לצורך שבת ואפילו ללכת לים ולבריכה מותר (הגר"ש אלישיב והגר"י קרליץ זצ"ל) וי"א דמותר לרחוץ **רק לכבוד שבת** אבל לרחוץ סתם וללכת לים ולבריכה אסור קודם חצות (הגרש"א והגר"ש זצ"ל, ומעשה רב היה עם הגר"ח גריינמן זצ"ל שהלך לים בעשירי באב שחל כמו השנה בערב שבת, ולשאלת תלמידו הגר"י פוזן זצ"ל אמר שהולך לבראות ואח"כ אמר שאם היה יודע שיעשו מזה עסק לא היה הולך).

עו. אכילת בשר ויין, נגינה וברכת שהחיינו, אסורים כמו כל השנים עד חצות מפני אבילות של יום (מבית לוי).

עז. אין ללבוש בגדי חול מכובסים **עד חצות** אבל ביום אחרי הרחיצה מותר ללבוש בגדי שבת ובגדים מכובסים לכבוד שבת (הגר"י קרליץ זצ"ל ע"י קרא עלי מועד עמ' קמח).